

# **SZÉPHALOM**

SZERKESZTI

**ZOLNAI BÉLA**



XV. KÖTET

**A FERENC JÓZSEF-EGYETEM ÖSSZEHASONLÍTÓ  
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE**

---

KOLOZSVÁR, 1944

**50327**

## GÓTIKUS LOVAGI RENAISSANCE.\*

Idézzük lelki szemeink elé a francia gótikus szobrászat három csodálatos alkotását. Első legyen a párizsi Notre-Dame *Mária-kapuja*. Nemes szépségben és méltóságban trónol a tympanon alsó sorában három próféta és három ótestamentumi király. Fölöttük két angyal teszi keces mozdulattal sirba Máriát. Komolysággal, szent, ünnepélyes megilletődöttséggel övezik az apostolok a jelenetet. Legfölül pedig, hol csúcívben zárul a kapubélés, angyal koronázza meg a Szent Szűzet, s a balján trónoló Krisztus áldó mozdulattal üdvözli anyját. Szépség, nemes ritmus és az ünnepi életérzés magasabb harmóniája lebeg az egész kompozíción.

Vegyük most az amiensi dóm Mária-kapujának két szobrát szemügyre. Két fejedelmi alak áll előttünk: Salamon király és Sába királynője. Tartásukban, mozdulatukban, arcvonásaikban hit és szépség királyi harmóniája tükröződik. A Természet javallásából nőttek ki ezek a szobrok, de létezésükben a transzcendens világrendet is kifejezik.

Harmadik nagyszerű példának pedig ott a reimsi katedrális *Utolsó Ítélet*-reliefjén az üdvözültek csoportja. Ha valahol a keresztény Európa művészetében, úgy itt érezzük Pheidias közelségét. De ezek a festői redőzetű, megdicsőült pillantású főpapok, fejedelmek, nemes ifjak és nők még többet, nagyobbbat mondanak, mint a *Partenon*-friz ülő istenalakjai. Amazok is a Szépség és Harmónia világát testesítették meg, de életrendjük tisztára evilági volt, a földi létezés ünnep-szerű megtestesítése. A francia relief azonban a görögség evilági életrendjét a transzcendencia távlataiba állítja. Az Örökkévalóság, a Végtelenség, az Istenség látásában örökké élő, halhatatlan Szellem adja meg ennek a művészetnek a görögökön túlnövő értékét. Ez a Szellem tükröződik minden gestusban, pillantásban.<sup>1</sup>

Ezek a remekművek megmagyarázzák, miért beszélünk *gótikus lovagi renaissanceról*. Azt is megmutatják, mi ennek a gótikus lovagi renaissancának a lényege, lelke. Köteteknél többet mond ez a három nagy francia alkotás: a szó csak nehezen érhet ennyi szépség, ennyi kifejezőerő nyomába. Renaissance, azaz megújulás, újjászületés ez a művészet, s újjászületés az egész szellemi környezet, amelyből kinő. Ma egyre világosabban látjuk, hogy a renaissance nem egy pillanat, hanem hatalmas folyamat, mely 1000 körül indult meg, s amely,

\* V. ö. a szerzőnek előző közleményét Széphalom, XIV. A teljes munka a Széphalom-könyvtárban jelenik meg.

<sup>1</sup> A leírt műalkotások képei: Paul Clemen és Martin Hürlimann, *Gotische Kathedralen in Frankreich*. Zürich-Berlin, 1937 7. 94. 120-21.

tulajdonképpen az új, a népvándorlásból kiemelkedő keresztény Európa öntudatosulása. Egyre világosabban látjuk a nagy korfordulót is, valahol 1000 és 1200 között. Előtte a román stílus szigorú, zordon világa uralkodik, immár közel hétszáz esztendeje, aszketikus élettagadásával, túlzó spiritualizmusával, szakadékaival és ellentéteivel. A korfordulón az élet kezd megváltozni. Már 1000 óta hatalmas székesegyházak épülnek, a fejedelmi és főpapi öntudat kifejezői, büszke és szent, az idővel dacoló remekművek. S a dómok szobrok százaival népesülnek be, egyre természetesebb művészi alkotásokkal, a bibliai történet és a legendák hőseivel. Üvegablakokon, freskókon is ezek a szent ábrázolások folytatódnak: az isteni egyre szorosabb kapcsolatba kerül az emberivel. Igaz, eleinte még a román stílus jegyeit hordozzák magukon ezek a képek, szobrok. Még nagy az ellentét a római gyökérverésű hierarchikus gondolat és a friss népi energiák közt. A kapukon, falakon ijesztő képek jelennek meg: az Apokalipszis és az Utolsó Ítélet rettenetes jelenetei. Észak- és Dél feszültsége az ornamentika vad vibrálásában keres levezetést. De az új alkotási vágytól megadott keretek csakhamar új tartalommal is telítődnek. A korai gótikában, Chartres szobraiban csak úgy, mint Szent Bernát műveiben, Krisztus már nem mint Bíró, hanem mint Istenember tűnik fel, mint a reménység, a bizalom sarokköve. Az Istenszeretet erősebb lesz, mint a félelem, a vallásosság optimisztikusabb. Szent Ferenc világképében az Isten dicsőségét már a természet is hirdeti, s az ördög a háttérbe szorul. Mária mint jóságos anya, Jézus mint értünk szenvedő. Üdvözítő jelenik meg elsősorban a kor képzeletében. Derűsebbé, világosabbá válik a világ. „A „középkor“ körülbelül 1000—1100 óta „reneszánsz“ is, a „nagy megújulás“ eredetileg keresztény megújulás volt s csak fokról-fokra kerültek fölébbe benne a pogány elemek” — írja találóan Németh László.<sup>2</sup> A gótika születése voltaképpen már a renaissance születése. Ezért beszélünk *gótikus lovagi renaissanceról*.

Két iker-forrásból tör föl a megújulás folyama 1000 után. Az egyik a lovagi kultúra, a másik a vallásos mozgalom. A lovagi kultúra új művelődési eszmény, az udvari világ szü-

<sup>2</sup> Enrico Carrara, L'età del Rinascimento. Un cinquantennio di studi sulla letteratura italiana. Saggi dedicati a V. Rossi. Firenze, 1937, I, 192. — Georg Weise, Das Schlagwort vom gotischen Menschen. Neue Jahrbücher für Wissenschaft und Jugendbildung, 1931, 408. — Wilhelm Kellermann, Altdeutsche und altfranzösische Dichtung. Germanisch-Romanische Monatsschrift, 1938, 23-4. — Olschki, Die romanischen Literaturen des Mittelalters, 17. — Novati, Freschi e mini del Dugento, 190-1. — Németh László, A minőség forradalma. Bp. 1940, III, 121.

letését jelzi. De ez az udvari világ nem a merev exkluzivitás kasztszellemén épül föl: ellenkezőleg, friss népi erőkn. A lovagi életforma a szolgák, a nem-szabadok ezreit egyenrangúakká teszi a fejedelmi, vezéri dinasztiákkal. Az udvari kultúra így Európa népeinek egészséges talajába ereszti gyökerét. És az egészséges talajból pompás kulturideál-nó ki. Ez a szó teljes értelmében vett egész-ség alakítja ki a vallásos mozgalmat is, és hozza a születő lovagi kultúra közelébe. Evangéliumi alapú elmélyült spiritualításra törekszik ez a vallásos mozgalom. És mélyen jellemző, hogy Délfranciaországban, a provençal költészet hazájában ép a nemesség, a lovagság támogatja legjobban a vallásos mozgalmat. De egész Európában elsősorban a lovagság, a nemesség, a városi patriciusok hordozzák ezt a megmozdulást. A születő világi-udvari kultúra így keresi maga számára a metafizikai alapvetést. — A romanizmus hierarchikus Egyháza még nem képes befogadni a fiatal népek eleven vallási energiát, túláradó Istenkeresését. De 1200 körül, a gótika diadalrajutásával, az Egyház is enged. III. Ince pápa érdeme, hogy a vallásos mozgalmat beépítette a katolicizmus életegységébe. Szent Ferenc, Szent Domonkos, Aquinói Szent Tamás, a nagy német és olasz misztikusok már ezen az úton haladnak tovább. Ez az út a gótika útja, és egybekapcsolja a lovagi renaissance-ot a lelkek renaissance-ával. Az Egyház megerősödése, a vallásos életérzés elmélyülése, a föllendülő keresztény művészet, a keresztes hadjáratok, a széles rétegeket, egész Európát átfogó lovagi kultúra: ez az a háttér, amelyből a gótika kinő. Ha ezeket a vonásokat szemügyre vesszük, nem tagadhatjuk meg a gótikától a renaissance-jelleget.<sup>3</sup> Valóban, a 12., 13. és 14. századot csak egy méltó név illetheti: *gótikus lovagi renaissance*.

A renaissance minden jellemző jegye fölbukkanik már ebben a világban: a nemzeti érzés, a latin nyelv és irodalom humanisztikus kultusza, a tudományok virágzása, a platonizmus, irodalom és művészet tudatossága. Láttuk, hogy ekkor történik meg az antik-keresztény ihletésű humanizmus és a lovagi eszmény összefonódása és találkozása. A Szépség és a Harmónia kora kezdődik. A korai középkor zordon várkastélyai megnyitják kapuikat az ünnepek vidám népe előtt, a vad harcokból lovagi tornák lesznek, a nemesség és erő próbái;

<sup>3</sup> Dagobert Frey, Die Entwicklung nationaler Stile in der mittelalterlichen Kunst. Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte, 1938. 51-2. — Herbert Grundmann, Religiöse Bewegungen im Mittelalter (Historische Studien. 267). Berlin, 1935. 36-7. 71. 108-9. 131 kk.

a Nőt gyöngéd tisztelet és érzelmes hódolat veszi körül. Kelet-útjai megnyílnak, pompa és fény övezi az életet, finom ruhák díszítik a szép testeket, drága szőnyegek a palotákat. Az antikvitas-hőseihez odakerülnek az északi-kelta romantika hősei, Platon mellé Merlin, Heléna mellé Ginover, Paris mellé Lancelot, Hektor mellé Tristan. És ezt a szép és gazdag életet a lovagság, az udvari kultúra alakítja ki.<sup>4</sup>

Hazánkat is magába foglalja ez a gótikus lovagi renaissance, főként Magyarország nyugati részét, az Árpádok földjét, Dunántúlt. Itt, Pannoniában történik meg a magyar középkor áteurópaisodása. Dunántúl tájain él a magyar királyi udvar, innen fűzi kapcsolatait a latin Dél és Nyugat felé. Itt árad bele a francia-olasz szellem, a nyugati lovagi műveltség a magyar életbe. Ennek természetesen, mint láttuk, magyar előfeltételei is teljes mértékben megvoltak. Dunántúliak Anonymus, azaz Péter esztergomi prépost és a fejérmegyei klerikus, Kézai Simon, a magyar lovagi gótika két legnagyobb írója. „Kétségtelen tehát, hogy a középkorban Pannónia földjén a latin szellem hatása volt túlsúlyban: ezt a szellemet őrizték a kolostorok, a templomok, a királyi udvar, ez nyilvánult meg a klérus és a lovagvilág műveltségében. Egyetemes hatás volt ez: egyformán érvényesült a vallásos gyakorlatban, a társadalmi formák terén, a hétköznapi élet apróságaiiban, az irodalomban, a történetírásban, sőt a népköltészetben. Ennek a hatásnak nyomait őrzik a dunántúli helynevek, a magyar lovagok keresztnevei és a legendák, melyeknek változatai a magyar krónikákban élnek tovább. A föld, mely a rómaiak korában egy világbirodalom előretolt őrállása volt, most ugyane hatalom szellemi utódainak legkeletibb tartománya lett. A magyarság második, kulturális honfoglalása a latin szellem jegyében ment végbe, s ebben a nagy folyamatban a Dunántúl a közvetítő, jó talaj szerepét játszotta: földjében, tájában a latin folytonosság élt tovább, éghajlata alatt az első gyarmatosítók öröksége virágzott.”<sup>5</sup>

Sőtér István gyönyörű szavaihoz (a dültbetűs kiemelések is tőle származnak) nem kell sokat hozzátennünk. Legföljebb csak annyit: a latin kultúra itt is, mint Európaszerte, esősorban az udvari-lovagi életközösségbe történő bekapcsolódást jelentette. Amit „latinitás” és udvari szellem összefüggéséről bevezetőben szoltunk, ránk is vonatkozik. Ezért nem vé-

<sup>4</sup> Boulenger, Le vrai siècle de la Renaissance. 30. — Novati, id. m., 41-2.

<sup>5</sup> Kodolányi—Várkonyi—Sőtér, Kelet és Nyugat határán. 37. — Kardos, A magyarság antik hagyományai. 12-8.

letlen, hogy éppen a dunántúli kultúrkör volt mindenkor a magyar udvari szellem leghívebb istápolója. Janus Pannoniusz humanizmusa csak úgy ennek a szellemnek alkotása, mint a nagyszerű dunántúli barokk. És Győr, Pécs, Székesfehérvár, Veszprém latinos szelleme, barokk keretbe ékelt középkori emlékeivel még ma is éreztet valamit az Árpádok udvari kultúrájának ragyogásából. Kelet és Délnyugat nagy találkozáspontja ez a dunántúli föld, az udvari kultúra Európát-átölelő szintézisében belül sajátos magyar szintézis megvalósítója és őrhelye.

Ebből a magyarrá lett gótikus lovagi szintézisből nő ki Anonymus *Gesta Hungarorum*. Árpád teljességgel mint gótikus lovagkirály jelenik meg, környezete a gótikus udvari élet képét tükrözi. A lovagi renaissance erényei, a vidámság, udvariasság, bőkezűség, a középfelnémet epikában sokat magasztalt „milte” csillan föl Árpád alakjában, amint a győztesen visszatérő Szabolcsot és Tást fogadja:

Tunc Thosu et Zobolsu cum curiam ducis intrare uellent, dux omnes suos milites obuiam eis premisit et sic eos cum magno gaudio recepit et, sicut mos est bonorum dominorum suos diligere fideles, fere cottidie eos faciebat ad mensam suam comedere et multa eis dona praesentabat.<sup>6</sup>

Anonymus egészen tudatosan hajtja végre ezt az átlovagiasítást: erre vall a „curia ducis” kifejezés csak úgy, mint az, hogy Árpád minden lovagját (*omnes suos milites*) a győztes vezérek elé küldi. A 13. század lovagvilágát vetíti vissza a múltba a fényes ünnepség is, amellyel Árpád megüli Attila városának elfoglalását. Zene és ének hangzik, gazdag lakomát és lovagi tornát rendeznek.<sup>7</sup> A gótikus lovagi renaissance élet- és szépségszeretete vezérli Anonymus tollát, amikor erről az ünnepről ír. Később még többször látni fogjuk, mennyire a gótikus lovagi renaissance szelleme élteti a *Gesta Hungarorum* majd minden sorát. Irodalmunk már a nagy udvari korszak kezdetén a korabeli Európa magaslatán állt. „Urai és szép hölgyei egy nemzetközi társadalom részesei, amely mindegyik éghajlat alatt azonos érzéseket rezget meg, és amelynek küssé „précieus” udvari szokásai mindenütt hasonlítanak egymásra.”<sup>8</sup> Baumgarten Sándor, akitől e mondatot idéztük,

<sup>6</sup> Anonymus. *Gesta Hungarorum* (ed. L. Juhász). Lipsiae. 1932. 20-1.

<sup>7</sup> U. o., 31-2.

<sup>8</sup> Sándor Baumgarten. *Matière de Hongrie*. O Instituto (Coimbra). 1942. 266. „Ses seigneurs et belles dames appartiennent à une société internationale qui sous tous les climats vibre de sentiments pareils et dont les manières courtoises, un peu précieuses aussi, se ressemblent.”

rámutatott, hogy nemcsak hazánk volt európai: az udvari Európa is érdeklődött hazánk iránt. Ennek gyümölcse a „matière de Hongrie” magyar vonatkozású mondatköre.

\*

Renaissance-szerűvé válik az élet, a szépségeszmény. Már a 12. századi *Visio Tungdali*, mely később irodalmunkban is fölbukkan, ennek a szépségeszménynek jegyében rajzolja a mennyországot. Négy fal övezi a paradicsomot. Az első fal mögött csodálatos mezőket pillantani meg, gyönyörű virágokkal, ezüsttel díszesen, s ragyogva tűz le a nap. Még szebb a második, az ezüsthál mögötti táj. És emberi szó alig írhatja le a harmadik tájat, az aranyfal mögöttit, ahol ragyogó selyemöltönyben, fejükön koronával járnak az üdvözültek, arany- és biborsátrak közepette, óriási gyümölcsfák alatt, virágos réten. A negyedik fal mögött pedig ott az Isten fényessége és az angyali karok.<sup>9</sup> — A túlvilágnak ez az „átvilágiasítása” egészen a barokk időkig folytatódik majd.

Gótikus szelleműek, de renaissance-ízűek Folgore di San Gimignano, a sienai lovagköltő tájleírásai is. Piero Misciatelli „epikureista” költőnek nevezi Folgoret, aki a renaissance pogányságát látszik anticipálni, de figyelmeztet arra, hogy ez a pogányság tulajdonképpen a provençal líra és a II. Frigyes udvari kultúrája „pogányságának” utolsó hajtsága.<sup>10</sup> Az összefüggés meglátása helyes, csak „pogányság” helyett inkább „világítasságról” kell beszélnünk, hiszen ma már nem tartjuk a Rinascimentót pogány jellegű kornak.

Folgore szonettkoszorúban énekli meg az év hónapjait, s benne a lovagi társaság szórakozásait. Álljon itt ez egyik legszebb, a júniusról:

Di giugno dovi una montagnetta  
coverta di bellissimi arboscelli,  
con trenta ville e dodici castelli,  
che siano intorno ad una cittadetta,  
ch'abbia nel mezzo una sua fontanetta  
e faccia mille rami e fiumecelli,  
firendo per giardini e praticelli  
e rinfrescando la minuta erbeta.

<sup>9</sup> Julius Böheim, *Das Landschaftsgefühl des ausgehenden Mittelalters* (Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters und der Renaissance, 46). Leipzig-Berlin, 1934. 11.

<sup>10</sup> Piero Misciatelli, *Mistici senesi*. Siena, 1913. 27.



Aranci, cedri, dattili e lumie  
 e tutte l'altre frutte savorose  
 empergolate siano per le vie;  
 e la gente vi sian tutte amorose,  
 e faccianvisi tante cortesie,  
 ch'a tuto'l mondo siano graziose.<sup>11</sup>

A költemény minden sora a gótikus lovagi renaissance szelleméből fakadt: a kicsinyítő formákat alkalmazó nyájasság, a tájkép, a kert a szökőkúttal, a réttel, a gyümölcsfákkal, a „cortesia” és a szerelem említése. Ilyenek a provençal és középfelnémet lovagköltők tájidilljei, de ilyenek lesznek majd azok a tájak is, amelyek a Quattrocento olasz festményein jelennek meg, mint háttér. Folgore tájának a hegyekkel, hegyi fakkal, kastélyokkal, városkával legközelebbi rokona Fra Angelico tájképe, a firenzei San Marco-kolostor híres *Keresztrefeszítés*-én. Itt is, ott is ugyanaz a szépségeszmény jelenik meg, és bizonyítja, hogy a 15–16. század „renaissance”-át nem szabad elválasztani a gótikus lovagi renaissancétól. Hisz már a lovagi gótika világa tudatosan élvezi és meglátja a Természet szépséget. A Szent Bernát nyomában lovagi szellemenben megújult szerzetesség életérzése is ez. A ciszterci Gillebertus de Hoilandia büszkén emeli ki, hogy napjaiban a kolostorok mind szép tájak közepette épülnek, és szembeállítja a jelent a korábbi századok ridegebb szerzetes-eszményével.<sup>12</sup> Heinrich von dem Türlin lovagi eposzában pedig Artus és udvara olyan termet keres a királyi várban, ahonnan élvezhetik az erdőre és a rétekre nyíló szép kilátást.

Und was der küene gesezzen  
 Mit sinen gesten über all  
 Gein der gaudin ûf einem sal,  
 Daz sie ir ougenweide  
 Heten ûf der breiten heide...<sup>13</sup>

Nemcsak a természetközelség, hanem az emberideál is renaissance-szerű a lovagi gótikában. Az udvari kultúra nagy gondolata, a *kalokagathia* bontakozik itten ki. Vallásos mozgalom és lovagi humanitás egyaránt a „homo humanus divinizatus” gondolatába torkollik. Amalricus de Bena, a híres

<sup>11</sup> Le rime di Folgore da San Gimignano (ed. G. Navona, Scelta di Curiosità, 172). Bologna, 1880. 15.

<sup>12</sup> Weise, Das Schlagwort vom gotischen Menschen, 428-9.

<sup>13</sup> Heinrich von dem Türlin, Der äventiure crône (ed. Scholl, Bibliothek des literarischen Vereins, 27). Stuttgart, 1852. 12633-7. verssor.

párizsi telógus azt hirdeti, hogy Isten mindenben és mindenütt működik, a spirituális ember pedig maga a testet öltött Isten-ség! Igaz, A malricus tanait halála után elítélik: mégis, elmondhatjuk, hogy a „homo humanus divinizatus” gondolatának illetően megfogalmazása a kor tudatából eredt.<sup>14</sup> Az udvari kultúra, mint láttuk és mint látni fogjuk, különben is hajlamos pantheista elgondolásokra.

A *kalokagathia* ideálját újra meg újra megfogalmazza a lovagi költészet. Idézzük Giraut de Borneill egyik versszakát, ahol arról énekel, hogy Hölgyének szépsége a tökéletes Szerelmet ébresztette föl benne. Ez platonikus gondolat, amely még jobban elmélyül azáltal, hogy a Hölgy nemcsak mint a Szépség, de mint a Jóság hordozója is megjelenik. Minden tökéletesség megvan benne: nyájasság, jóság, kegyesség, nemes származás, szeretetreméltóság, kecses báj:

Ilh es cela per cui eu chan e plor;  
tan mes en me fi talan esmerat!  
Soven sospir e sopei et azor  
vas lai on vi resplandir sa beltat.  
Flors de domnas, cui aclin e grazis,  
es aicela que tan gen m'a conquis,  
dolz'e bona, umils, de gran paratge,  
en fachs gentils, ab solatz avinen,  
agradiv'avas me a tota gen.<sup>15</sup>

Könnyű ennek a szépségeszménynek a gótikus művészet renaissance-szerűségével való rokonságát fölismerni. Giraut de Borneill szerelmese bízást modellje lehetne a francia gótikus katedrálisok valamely nő-alakjának. A görög klasszikus művészetre emlékszik vissza ez a gótikus szépségeszmény, a maga ritmusában, a mozgás lírai és zenei szerteáradásában. A lovagi irodalom „bel et bon” ideálja csak úgy ebbe a görögös összefüggésbe tartozik, mint a nagyszerű gótikus szobrászat.<sup>16</sup>

A művészettörténet „individuáció” névvel jelzi az itt lejátszódó folyamatot. A gótikus katedrálisok szobrai már egyéniségeket adnak vissza, egyéniségeket tükröztetnek. Az egyéniséggé váló ember személyének teljes súlyával illeszkedik be az önként vállalt transzcendens összefüggésekbe, nem pedig az absztrakció rája kényszerített erőszakával. Az individuáció folyamába tartozik a „doctor angelicus” bölcsellete is. A q u i n ó i

<sup>14</sup> Grundmann, id. m., 355-75.

<sup>15</sup> Alfredo Cavaliere, Cento liriche provenzali. Bologna, 1938, 103-4.

<sup>16</sup> Worringer, Griechentum und Gotik, 76-84.

Szent Tamás mesteri módon hozza harmóniába a szabadságot és a függőséget, az egyénit és az általánost, az etika szabad választását és a metafizikai rendszert. A lángész biztonságával egyezteteti össze a természetet a természetfölöttivel, a tudást a hittel, az erkölcsöt és a törvényt, az emberi szabadságot és az Istentől eredő függést. Működésének éveiben alkotja a francia szobrászat remekeit, ahol a jogait visszanyert emberi test és a transzcendens idealizmus az ő szellemében találja meg a kiegyenlítődést. Az udvari kultúra metafizikája lényege szerint mindvégig a tomizmus hatalmas és harmónikus rendszere marad. Még a 15., 16. és 17. század nagy filozofémái sem érthetők meg a „philosophia perennis“ alpvetése nélkül. De idetartozik Assisi Szent Ferenc is, vallásosságának természetközelségével, optimizmusával, egyéniségének lovagi vonásaival. És idetartozik Joachim de Floris, a „Poverello“ nagy előfutára, aki Délitáliában, latin és görög kereszténység érintkezőpontján, a Szentlélek birodalmát jövődöli meg, új, boldog, harmonikus világkorszak kezdetét.<sup>17</sup> Valóban Joachim ott állt a gótika hajnalában, a nagy lovagi renaissance-mozgalmak bölcsőjénél. *Az udvari kultúra a Szentlélek korszaka akar lenni.* Ünnepi pillanataiban, nagy szintéziseiben el is éri ezt az ideált.

A gótikus lovagi renaissance-nak, s vele az egész udvari kultúrának ezt a harmonia-ideálját látja bele Anonymus a magyarok hite szerinti őseinek, a szkitháknak életébe: a bölcsességet, nyájasságot, büntetlen életet, erkölcsi tisztaságot, emellett a gazdag, szép és fényes, mégis a természethez közeli életmód kedvelését:

Quod Scythica gens fuisset sapientissima et mansueta, qui terram non laborabant et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum temporaria de filtro parata. Carnes et pisces et iac et mel manducabant et pigmenta multa habebant. Vestiti erant de pellibus zobelorum et aliarum ferarum, Aurum et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus eiusdem terra inueniebantur. Non concupiscebant aliena, quia omnes diuites erant, habentes animalia multa etruicualia sufficientia. Non erant enim fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem.<sup>18</sup>

<sup>17</sup> Erwin Rosenthal, Giotto in der mittelalterlichen Geistesentwicklung. Augsburg, 1924, 53 kk. — Gebhardt, L'Italie mystique, 53 kk, 85 kk. — Bartók, A középkori és újkori filozófia története, 136.

<sup>18</sup> Anonymus, id. kiad., 2-3.

Ezt a harmónikus világot pedig lovagi és harcias vonások egészítik ki. Mert őseink nyájasak és békések, de erősek és kemények az igazságtalanság ellen vívott harcban:

Gens namque Scithica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant corpore magni Scithici et fortes in bello. Nam nichil habuissent in mundo, quod perdere timuissent pro illata sibi iniuria. Quando enim Scithici victoriam habebant, nichil de preda uolebant, ut moderni de posteris suis, sed tantummodo laudem exinde querebant. Et absque Dario et Cyro atque Alexandro nulla gens ausa fuit in mundo in terram illorum intrare. Predicta uero Scithica gens dura erat ad pugnandum et super equos ueloces et capita in galeis tenebant et arcu ac sagittis meliores erant super omnes nationes mundi et sic cognoscetis eos fuisse de posteris eorum.<sup>19</sup>

Az *udvari ember* századokon át továbbélő eszményképe áll elénk ezeken a lapokon; a *kalokagathia* megtestesítőjéé, aki bölcs és udvarias, szereti az életet, mégis tiszta lelkű, nemes ember és vitéz harcos. És még kikerekíthetjük a képet a metafizikai háttérrel: hiszen *Anonymus* ősmagyarjai pogány létükre már az Isteni Kegyelem hordozói: *qui gratia Dei anteceberat eos* — írja gyakran róluk.<sup>20</sup> Előttünk áll az ideál, amely még a 16. és 17. század ideálja is lesz.

Szent Tamást említettük az imént. Ő az első nagy skolasztikus, de az első humanista is. Bölcselete a gótikus világkép összefoglalása, de az udvari-lovagi világkép szintézise is. Nagy Szent Albert személyén keresztül a német Hohenstauf-korszak szellemi örökösévé válik és a staufi lovagság élet-, világ és Istenszemléletét fogalmazza aristotelesi terminusokba. Délitáliai származása, nápolyi egyetemi évei II. Frigyes csodálatos délitáliai kultúrájához kapcsolják, Párizsban pedig a francia lovagkirályság fiatalos, tetterős és nagyraihivatott világa veszi körül.<sup>21</sup> A gótikus lovagi renaissance derűs optimizmusa így válik nála a bölcsélet nyelvén mondhatóvá. Ezt a lovagi optimizmust tükrözi a *Summa philosophica*, amikor arról beszél, hogy minden létező a jóra törekszik. Még az értelemmel nem bíró dolgoknak is célja a jó. Amint a nyíllövő a nyílat a cél felé irányítja, úgy irányítja Isten, és az ő akaratából, az ő vezetésével működő Természet a dolgokat a végső Cél, a jóság, a tökéletesség, az Istenhez való

<sup>19</sup> U. o., 3.

<sup>20</sup> U. o., 22. 24-5.

<sup>21</sup> Kantorowicz. Kaiser Friedrich II., 273. — Rosenthal. id. m., 23-4.

hasonlatosság felé. Az egész létezés tehát végső fokon az átistenülés felé tör: a világ célja nagy és nemes, szép és jó:

Sic igitur non est difficile videre qualiter naturalia corpora cognitione carentia moveantur et agant propter finem. Tendunt etiam in finem sicut directa in finem a substantia intelligente, per modum quo sagitta tendit ad signum, directa a sagittante; sicut enim sagitta consequitur inclinationem ad signum sive ad finem determinatam ex impulsione sagittantis, ita corpora naturalia consequuntur inclinationem in fines naturales ex moventibus naturalibus, ex quibus sortiuntur suas formas et virtutes et motus. Unde etiam patet quod quodlibet opus naturae est opus substantiae intelligentis; nam effectus principalis attribuitur primo moventi dirigenti in finem quam instrumentis ab eo directis; et propter hoc operationes naturae inveniuntur ordinate procedere ad finem, sicut operationes sapientis. Planum igitur fit quod ea etiam quae cognitione carent possunt operari propter finem, et *appetere bonum naturali appetitu, et appetere divinam similitudinem et propriam perfectionem*. Non est autem differentia sive hoc sive illud dicatur. Nam per hoc tendunt in suam perfectionem quod tendunt ad bonum, quum unumquodque in tantum bonum sit in quantum est perfectum. Secundum vero quod tendit ad hoc quod sit bonum, tendit in divinam similitudinem; Deo enim assimilatur aliquid in quantum bonum est; bonum autem hoc vel illud particulare habet quod sit appetibile, in quantum est similitudo primae bonitatis. Propter hoc igitur tendit in proprium bonum quia tendit in divinam similitudinem, et non e converso. *Unde patet quod omnia appetunt divinam similitudinem quasi ultimum finem.*<sup>22</sup>

A természet jelenségei, s az egész világ, Isten e nagyszerű alkotása a jó felé törekszik, az Isten képéhez történő hasonulás felé. Nincs szükség már a természet megtagadására, elvetésére: az ember cselekedhetik Isten és világ kedvére egyszerre. Szent Bonaventura előtt is a harmónia és a szépség fényében jelenik meg a világ gazdag létteljessége, mint tökéletes ritmusban gördülő költemény. *Soliloquium*-ában arról elmélkedik, hogy már a földet kiépíthetjük az örök boldogság előcsarnokává. Másutt pedig arról beszél, hogy az emberi test a maga nemességével, szépségével már a földön egyalakú az

<sup>22</sup> S. Thomae Aquinatis Doctoris Angelici Summa Philosophica. Liber III., Caput XXIV. Parisiis. 1925. 228. — A dűlt betűs kiemelés tőlünk való.

égi természettel, a túlvilágon pedig majd az égi természet fölé is emelkedik.<sup>23</sup> Ime, a „dignitas hominis” gótikus gyökere!

A lovagi gótika illetén való renaissance-szerűsége magyarázza a lovagi humanizmust. Már utaltunk rá, hogy az antik örökség mellett ez a lovagi szellem a nagy humanizmus legfőbb tápláló forrása. A lovagi humanizmus talán még fontosabb is, mint a latin humanizmus! Isten és világ, test és lélek harmóniája ennek a lovagi humanizmusnak alaptétele. Wolfram von Eschenbach így fogalmazza meg:

swez leben sich sô verendet,  
daz got niht wirt gepfendet  
der sêle durch des libes schulde,  
und der doch der werlde hulde  
behalten kan mit werdekeit,  
daz ist ein nütziu arebeit.<sup>24</sup>

Erre a gondolatra épül az egész *Parzival* életszemlélete. A *natura* és a *supranatura* harmóniáját hirdeti Wolfram, a lovagi gótika szellemében. Ez a harmónia azonban nem hullik fáradtság nélkül az ember ölébe. Meg kell küzdeni érte, át kell lábolni a nagy krízisen. Ez a krízis Parzival kételkedése, a „zwifel”. A kételkedés tárgya azonban nem Isten létezése, hanem az: lehet-e az „istenes” és a „világi” életet összhangba hozni? Erre a kérdésre adja meg Wolfram a pozitív választ. A *Parzival* nem a lovagi lélek tagadása, hanem elmélyítése akar lenni. Megmutatja, micsoda kincsek, micsoda metafizikai életlehetőségek rejlenek a lovagi kultúra mélyén. A világi udvariasság a keresztény etika eszközévé válik, s a hős, mint a lovagvilág érző és eleven lelkiismerete jelenik meg.<sup>25</sup> A barokk udvari kultúra „maecenasi” életszemléletének ígérete bontakozik itt már ki.

Még részletesebben fogalmazza meg egy másik lovagköltő, Ulrich von Eschenbach, a *lovagi humanizmus etikai magatartását*. Nagy Sándor — eposzában Aristoteles-nek, az ifjú fejedelem mesterének szájába adja az etikai tanítást. Alexander óvakodjék a hazugoktól és a gonosz embebekről, — inti őt a bölc. A hű, igaz ember, aki távoltart magától minden hibát: kincset hordoz lelkében, ha nem is nemes,

<sup>23</sup> Remigius Boving. Bonaventura und die französische Hochgotik. Werl i. W., 1930, 29-34.

<sup>24</sup> Wolfram von Eschenbach. Parzival (ed. H. Jantzen, Sammlung Götschen, 921) Berlin—Leipzig, 1925. 109 (19-24.)

<sup>25</sup> Gottfried Weber, Der Gottesbegriff des Parzival. Frankfurt, 1935. 8-9.

szép vagy gazdag külsőleg. A becsstelenség, rosszabb, mint a halál. A nemes lovag legyen igazságos, de irgalmas is, ne legyen kapzsi, büntesse a törvénszegőt, a harcban ne kimélje magát, biztassa és bátorítsa övéit, legyen az elsők között. Ha serege menekülni akar, ő álljon csak azért is ellen, és mutasson példát. Harcoljon keményen, de legyen a magát megadó ellen-séghez kegyes. Ha fegyveres erővel vesznek be egy várat, a sarc legyen a seregé, de óvni kell őket a kapzsi mohóságtól. És végül óvakodjék a részegeskedéstől és szemérmertlenségtől. Csak nemes nő szerelmére vágyják és tanúsítson állandóságot a szerelemben.<sup>20</sup> Ez az egész lovagi etika igazi vallásos érzés talajában gyökerezik: ezt bizonyítják Ulrich gyakran közbe-szótt vallásos elmélkedései, fohásza Jézushoz és Máriához.

A gótikus lovagi renaissance a világ, a természet és a szépség élvezetében keresi az Alkotót. Ezért alakítja ki, új-platonikus inspirációk nyomán, a *gradualizmus* világnézetét. Ebben is a lovagi gótika renaissance-szerűsége nyilvánul meg. A gradualizmus világnézete lehetővé teszi az egyéniség, a természet fölszabadítását, anélkül, hogy a transzcendens rend, az Istenségben gyökeredző *ordo* megszűnnék. A gradualizmusnak Istentől a materiáig terjedő kozmikus rendjében minden fokozatnak, a világinak is, megvan a maga értéke. Még a pogány erények elismerése és a nőtisztelet is összeegyeztethető Istennel. Ez a világnézet táplálja a gótikus katedrálisok szobrászát. Az egyes szobor itt már szabad, önálló egyéniség, mégis önként beilleszkedik az építészeti-szabta magasabb rendbe, amely rend a transzcendens ordo földi jelképe. Szent Tamás állambölcsületét faragják kőbe ezek a 13. századi szobrászok, Szent Tamásét, aki az emberi egyéniség etikai szabadságát hirdeti, de tanítja az állam magasabb rendeltetését is, mely Isten felé, az Istenséggel való találkozás felé vezet, és ezért ordo-jában összefoglalja, közösségben egyesíti az embereket. Könnyű ebben a világképben a renaissance emberét felismerni: „Csak a sokoldalú, ellentétekben tobzódó, azokat könnyen áthidaló, úgynevezett *renaissance-ember* példája irányíthatja a közösséget a surlódásmentes élet felé, amelyben a merev, elvont elvek a nagy pillanatokban elvesztik érdességüket”. Hankiss János, kitől e szavakat idéztük, ezenkívül a *Rinascimento* vallásosságára is rámutat, amely „tudja, hogy a földi élet csak akkor szép, ha fölemeli az érzékeken túli élet előzetes mánora”. Sokoldalúság és ellentétek áthidalása, közösségi eszme és vallási távlatok: mindez már a gótikus-lovagi gra-

<sup>20</sup> Ulrich von Eschenbach. Alexander (ed. Toischer. Bibliothek des literarischen Vereins. 183). Stuttgart. 1888. 1411 kk. verssorok.

dualizmusban kialakul. Ez a gondolat, egyén és közösség, természeti és isteni létezés harmóniája a *keresztény humanizmus* alapgondolata. Ezt festi meg Andrea da Firenze a Santa Maria Novella hármasképe freskójában, ahol a Dóm, a keresztény életrend szimbóluma előtt trónol a császár és a pápa: körülöttük a fejedelmek és főpapok, alattuk a keresztény nép. Odább három szerzetes, Szent Domonkos, Szent Tamás és Nagy Szent Albert küzdik le a tagadás szellemeit. A harmadik képen Szent Tamás a Bölcsesség székén ül, lába alatt a meghódított arab filozófia képviselői, körülötte próféták, apostolok, az antikvitás és a kereszténység nagy bölcsei.<sup>27</sup> A Trecento-művész freskójában egy értelemmel fejeződik ki lovagi gradualizmus és keresztény humanizmus, a gótika jegyében.

\*

A *gótika jegyében* áll ez az egész korszak: ezért beszélünk *gótikus lovagi renaissanceról*. A renaissance-vonásokat már áttekintettük, ezek jelenléte nyilvánvaló. De nem beszélhetnénk-e inkább „román renaissance“-ről, mint Kardos Tibor, vagy Hohenstauf-korszakról, mint a német tudomány? Úgy véljük, a *gótika* fogalma mindezeknél jobb. Igaz, a nagy szellemi megújulás 1000 körül még a román stílus jegyében kezdődik. De ez a román stílus egyre inkább „átmeneti“ jellegű, egyre inkább kifelé mutat a tulajdonképpeni romanizmus meroving komorságából, szigorú ridegségéből, világtagadásából. 1050 körül francia földön már alakulni kezd a gótika, kibontakozik a lovagság. Occitania vidékein nemsokára föllépnek az első trubadurok. Az egész „átmeneti korszak“, 1000 és 1150 közt, már gótikus vonásokkal terhes. Legnagyobb magaslatait pedig teljesen a gótika jegyében éri el a lovagi műveltség. Ugyanez áll Németországra is. A Hohenstaufok kora itt sem különálló korszak, hanem a gótika világa. Nem lehet 1250-el kezdeni a német gótikát, mint Naumann és Pinder teszik! Hisz már a staufi korszakban nagy gótikus alkotások jönnek létre. Említhetjük a magdeburgi dómot, a marburgi Szent Erzsébet-templomot, a limburgi dóm égbetörő, gótikába hajló formáit, a freiburgi „aranykapu“ Madonáját és angyalait, a bambergi lovas parzivali vágyódását, Naumburg dómjában Wilhelm von Kamburg szobrának minnesängeri érzelmességet, vagy János apostolnak a „trobar clus“ páthosát tükröző alakját, a bambergi Ádám-kapu császári párjának lovagi udvariasságát

<sup>27</sup> Günther Müller, Gradualismus. Deutsche Vierteljahrschrift, 1924. 694-5, 700-4. — Rosenthal, id. m., 60-1. — Hankiss János, Európa és a magyar irodalom. Bp. 1942. 64. — Novati, id. m., 170-3.



és finomságát, a strassburgi Ecclesia és Synagoga királyi tartású és előkelőségű szobrai: mind-mind a Hohenstaufok korának művei. Még a látszólag román ízlésű nagy rajnai császárdóмок is egészen mások, mint a tulajdonképeni romanizmus szigorú monostortemplomai. Tornyaik festői gazdagságában, magasratörő arányaikban már egy új szellemiség bontogatja szárnyait, s az átmenet az egyre gótikusabb formákba szinte észrevétlen. A plasztikus jelleg áttörése világosan a gótikára utal. Olyan staufer alkotás, mint a bonni Münster vagy a kölni Sankt Gereon, sokkal inkább mondható gótikusnak, mint román ízlésűnek. A mainzi dóm nyugati homlokzatát pedig már szinte barokk gazdagságúvá formálja a föltörő gótika. Az itt-ott még megmaradó román formák egyrészt azzal magyarázhatók, hogy a képzőművészetben egy stílus élete mindig szívósabb, mint a mozgékonyabb irodalomban, ahol már a 12. század folyamán nyilvánvalóak a gótikus jegyek, másrészt pedig azzal, hogy a művészettörténet tanúsága szerint a francia korai gótika is csak „eine spätromanische lokale Sonderform Nordfrankreichs”: az Ile-de-France kései román stílusának helyi formája. S ehhez vehetjük harmadikul a német-római császári eszmét, az imperator-gondolat latinítását, az Itáliával, főleg a chthonikus délitáliei kultúrával való összefüggést. Naumann maga említi, hogy Barbarossa Frigyes személyében két gondolatvilág egyesül, a Caesar-eszme és az udvari-lovagi gondolat.<sup>28</sup> Mi más ez, mint romanizmus és gótika keletkezése! A Caesar-eszmének reprezentatív hordozója az imperatori és chthonikus jellegű, eredetében római gyökerű román stílus, a lovagi gondolaté pedig a gótika. Még kimondottabban egyesíti magában a román és gótikus aszpektust II. Frigyes császár, akinek egyénisége, környezete egészen barokk vonásokat mutat. Romanizmus és gótika közt a szellemtörténetben is gyakran elmosódnak a határok. Sokszor lehetünk tanui romános elemek föltűnésének a gótikában, főleg a mediterrán kultúrkörben, így némely trubadurnál, Dantenál vagy Jacopone da Todi-nál, a francia *chansons de geste*-ben, a német *Heldendichtung*-ban, Kézai Simon krónikájában. Általában ott bukkannak elő ezek a román elemek, ahol bizonyos barokk formáció alakul ki.

Mindezen összefüggések szemmeltartásával ragaszkodnunk kell a *lovagi gótika* elnevezéshez. Már a 12. században sem szükséges a „román renaissance-ot” emlegetnünk, hisz a valódi

<sup>28</sup> Heinrich Lempertz, *Wesen der Gotik*. Leipzig, 1926. 30. — Frey, *Die Entwicklung nationaler Stile*, 53. — Hans Naumann—Günther Müller, *Höfische Kultur*. Halle, 1929. 56.

romanizmus szigorú, komor, egyoldalúan spirituális korhangulatától távol áll minden renaissance-szerűség. Szent Bernát alakja, a kibontakozó lovagi műveltség vagy a skolasztika már a 12. századot is a gótikához kapcsolják. Gótika és renaissance együtt születnek és együvé is tartoznak. A 13. és 14. század gótikus mivolta pedig mindenki előtt nyilvánvaló. A művészet-történet is azt bizonyítja, hogy a gótika az udvari világ stílusa. Az újabb irodalomtörténeti kutatás, főleg Schwietering és Weber köre, az 1200 körüli német költészet gótikus stílusát is egyre világosabb fénybe helyezi.<sup>29</sup> Gótikus vonás a lovagi szellem, lovagi irodalom és művészet dinamikus volta is. Amint világ- és életjavallásával elszakadt a romanizmustól, úgy dinamizmusával elkövetkező századokba mutat.

Romanizmus és gótika legszebb, legtalálhatóbb szembeállítását egy román kultúrfilozófus, a már említett Lucian Blaga, végezte el. Figyelmeztetett arra, hogy a román stílus csak a *transzcendencia szélén* marad: az egyes ember csak a dogmán, a pap mágikus aktusán keresztül érintkezik a Végtelennel. Ezzel szemben a gótika a *dinamikus végtelenbetörés* stílusa. „A gótika a maga absztrakttá tett formáival, az anyag szublimálásával, ég felé fröccsenő vonalaival, testtelen térbeli tagoltságával, a végtelenbevezető függőlegesek freneziájával mindenekelőtt a mélyből a magasba törő spirituális lendületet jelent, a realitásoknak dinamikus és emberi erő révén történő átformálását. A gótikának vertikális dinamizmusa azt az embert jelképezi, aki belső átszellemítés útján valósítja meg magában a mennyországot.”<sup>30</sup> Hasonló értelemben nyilatkozik a gótikáról Zolnai Béla: „A gótika szellemiségén ismét a templom uralkodik és az ragadja magával, nem a nyugodt derű, hanem a nyugtalan végtelen irányában.”<sup>31</sup>

<sup>29</sup> Julius Schwietering. *Die deutsche Dichtung des Mittelalters* (Handbuch der Literaturwissenschaft). Wildpark-Potsdam, é. n., 130 kk. — Weber, Wolfram von Eschenbach. I. 193 kk. — V. ö. még Angyal Endre. *Archivum Philologicum*, 1940. 108-9.

<sup>30</sup> Blaga, *Spațiul mioritic*, 84. „Goticul cu forme sale abstractizate, cu materia sublimată, cu liniile tăsnite spre cer, cu articulația sa spațială descărnată, cu frenezia verticalului pierdut în infinit, înseamnă înaintea de orice un elan spiritual de jos în sus, o transformare a vieții în sensul transcendenței, o transfigurare dinamică și prin efort uman a realității. Dinamica verticală a goticului simbolizează pe omul care realizează în sine cerul prin lăuntrică sublimare.”

<sup>31</sup> Zolnai Béla. *A magyar biedermeier*. Bp. 1940. 11.

# A MÜNCHENI FRANCIA SZÍNHÁZ.\*

(Bevezetés. — Munkánk tárgya és célja. — Kútforrások.)

Munkánk célja a müncheni francia színház történetének szellemtörténeti és adminisztratív szempontból való tanulmányozása, ismertetése mindazon hatásoknak, melyet a francia színház működése alatt a bajor főváros szellemi fejlődésére gyakorolt. Ismeretes, hogy a XVII. és a XVIII. században a német választófejedelmi udvarokban mindenütt találhatók francia színtársulatok, melyek Németországban ezekben a századokban uralkodóvá tették a francia szellemet és szokásokat. Nagyban elősegítette működésüket a német választófejedelmek és az arisztokrácia azon törekvése, hogy versaillesi mintára rendezzék be az udvar életét. A müncheni udvar az elsők közé tartozott, amely francia színészeket hívott meg. Közel egy évszázadon át uralkodott itt a francia szellem és hatása még érezhető volt akkor is, amikor a német fölvilágosodás első hullámainak befolyására kezdett az idegen elem a német szellemi és irodalmi életből kiszorulni. A történelemkutatók már foglalkoztak a müncheni francia színház történetével, azonban ezek a tanulmányok inkább irodalomtörténeti szempontból tárgyalják a témát és nem nyújtanak részletes és áttekintő képet sem a színház műsoráról, sem pedig a színháznak a bajor udvarra és az egész bajor szellemi életre kifejtett hatásáról.

I. (*A bajor udvari élet a francia színház megjelenése előtt. — München és Bajorország kulturális viszonyai. — Savoyai Adelheid. — Az olasz opera.*) A franciák megjelenése előtt az udvarnál előbb a jezsuiták irányították a színházi életet vallásos drámáikkal; később a vezető szerepet, a XVII. század közepén, az olasz opera vette át, amely fejlődés tekintetében közel egy századon át állandóan lépést tart a francia színházzal. A nép igényeit a német vándorszínész társulatok és bábjátékosok izléstelen tréfái elégítették ki. A tulajdonképeni udvari szellemi élet megteremtése és az olasz és francia színészek meghívása Ferdinánd Mária választófejedelem feleségének, Adelheidnek, az érdeme. Az udvari

---

\* Magyar kivonata a szerző disszertációjának: *Histoire du théâtre français de Munich* (1671-1758). Kolozsvár, 1944, 127 p. Études Françaises, publiées par l'Institut Français de l'Université François-Joseph, 25.

élet egyhangúságát pazar kiállítású színelőadások és lovagi játékok váltották fel. Néhány, nagyrészt olasz szerző műveiből álló, amateur előadásról is van értesülésünk ebből az időből.

II. (*Philippe Millot igazgatósága, 1671-1677. — Az első francia színház eredete. — Bemutatkozása. — Az uralkodónő pártfogása. — Műsor. — Hatása a német színjátszásra. — A színészek jutalmazása. — A színház megszűnésének okai. — Színészek és színésznők.*) Az első francia színház igazgatója, Millot, Molière „Illustre Théâtre”-jának volt a tagja. A müncheni társulat tagjait valószínűleg Lyonban gyűjtötte össze. Művészetükkel, mint Chappuzeau írja, az udvar rendkívül meg volt elégedve. Műsoruk, amelyet sajnos, csak nagyon hiányosan sikerült összeállítanunk, nagyrészt megegyezett a francia királyi udvar színházának a műsorával. A francia és olasz művészet előnyben részesítése mellett a német színjátszás teljesen a háttérbe szorult.

III. (*Châteauneuf igazgatósága, 1702-1705. — A második francia színtársulat megjelenése előtt tartott műkedvelő előadások. — A színház működése. — Francia színészek és színésznők, anyagi helyzetük. — Az osztrák megszállás Bajorországban és a színház távozásának okai.*) Millot eltávozása után a müncheni udvar huszonöt évre francia színjáték nélkül maradt. A szellemi vezetést az olasz opera vette át és az Adelheid halála után némileg hanyatlásnak indult zenei élet újra föllendült. Tudomásunk van néhány francia amateur előadásról is, melyek szerepeit az arisztokrácia tagjai alakították. Az udvar a színháznak mindig ehhez a formájához menekült, amikor a hivatásos francia színjátszás hiányzott. E kor színházi adminisztrációjának kialakulásához fontos lépés volt az intendánsi állás létrejövetele, amelynek tulajdonképeni hivatása az uralkodó és a színészek közötti állandó kapcsolat fenntartása lett volna; azonban az első intendáns három évi működése — amely az 1702-ben megjelent francia színházra még nem vonatkozik — nem változtatott lényegesen a színművészet helyzetén. Max Emanuel fejedelem hosszabb időt töltött Brüsszelben, ahol virágzó francia színház működött. Itt ismerkedett meg tulajdonképen a francia művészettel és röviddel Münchenbe való

visszatérése után egy francia színtársulat is követte őt, amelynek működéséről dokumentumok hiányában sajnos keveset tudunk. Annyi azonban tény, hogy az udvarra gyakorolt hatásuk nagy mértékben érvényesült. Az udvar nyelve, szokásai franciák voltak és mindenben Versailles utánzására törekedtek. Az udvari állások nagy részét franciák töltötték be. Max Emanuel 1704-ben Höchstädtnél csatát veszített, melynek következménye az volt, hogy Brüsszelbe kellett menekülnie, Bajorország pedig osztrák megszállás alá került. A francia színészeket az osztrákok, mint „nemkívánatos elemeket”, a fővárosból eltávolították.

IV. (*Max Preysing gróf igazgatósága, 1715-1720. — Preysing grófnak a francia színház érdekében kifejtett működése. — Műsor és az erre vonatkozó följegyzések. — A francia színház fenntartási költségei. — Az olasz és német színészek helyzete. — Színészek és színésznők.*) Preysing gróf igazgatóságával új korszak következett el a müncheni francia színház életében. A föllépésétől 1758-ig számított periodusra esett a francia művészet uralkodásának virágkora: most már nem mint az olasz opera kiegészítője, hanem mint az első helyet elfoglaló önálló színház szerepelt. Természetesen nemcsak a német, hanem az olasz színészet is háttérbe szorult. Preysingnek sikerült oly művészeti nívót elérnie, amely nem maradt el a párisi Comédie Française mögött. Nem is annyira Preysing működése, hanem inkább az az érdeklődés idézte ezt elő, amellyel az udvar a francia színészek felé fordult. A műsorra vonatkozólag a direktor följegyzései az irányadók, amelyek hiányosak ugyan, de kielégítően szemléltető képet nyújtanak az előadott darabok fajsúlyáról. Ujból a francia színházakhoz való teljes igazodást látjuk a darabok kiválasztását illetőleg. Színrekerültek az összes klasszikus tragédiák és vígjátékok. Az utóbbiak túlsúlya szembeötlő. Az előadásokra vonatkozó kritikai anyagot a legszorgosabb kutatások ellenére sem sikerült sem ezt, sem pedig a későbbi periodusokat illetőleg találni; részint mert az előadások nem voltak nyilvánosak, részint pedig azért, mivel irodalmi és színházi folyóiratok ebben az időben Münchenben nem léteztek. Az előadások a legnagyobb pompa keretei között folytak le, a színé-

szek magas fizetésekét élveztek. A nagy kiadások azonban hamarosan túllépték a kincstár által előirányzott összegeket. A kincstár kimerülése és az országban beállott gazdasági válság a francia színtársulatot pozíciójának elhagyására kényszerítette, Preysing megkapta a francia színház ügyeinek vezetése alóli felmentését.

V. (*Jean Baptiste, Duclos igazgatósága, 1728-1742. — Anyagi nehézségek. — Duclos első szereplése. — Az új francia színpad. — Műkedvelő-előadások. — A francia művészet föllendülése. — A balett. — Színészek és színésznők fizetése. — Személyi változások a színháznál. — A színtársulat távozása. — Új társulat alakítására irányuló kísérletek. — Gróf Fugger levelezése Duclosval. — A fejedelem halála.*) Max Emanuel 1726-ban bekövetkezett halála után fia és követője a trónon, Károly Albert, kénytelen volt takarékosági intézkedésekkel ellensúlyozni az apja pazarlása által keletkezett súlyos pénzügyi helyzetet. Részint ez is hozzájárult ahhoz, hogy az udvar Preysing után nyolc éven keresztül volt kénytelen nélkülözni a francia színészek művészetét. Műkedvelő előadásokkal igyekeztek ezt a hiányt pótolni, amelyek főszerepeiben a fiatal fejedelem maga is szívesen föllépett. Apjától örökölt művészetszeretete azonban ellentétbe került gazdasági intézkedéseivel, de az utóbbi rovására. 1728-ban francia vendégek jelentek meg az udvarnál és velük együtt a francia színház is. Az összes előbbieket fölülmúló pompával rendezték meg előadásait. A fejedelem palotájában számukra külön színházat építtetett. A politikai viszonyok voltak ismételtelen azok az okok, amelyek a francia színházat távozásra kényszerítették. 1741-ben Károly Albert jogot formálván az osztrák császári trónra, Bécs ellen vonult, azonban vereséget szenvedett. 1742-ben Frankfurtban császárrá koronázták és ekkor osztrák hadak elfoglalták a bajor fővárost. Négy évvel később tért vissza a császár Münchenbe; az udvari ünnepélyek újra kezdetüket vették és megnyilatkozott a francia színház iránt érzett szükség is. A régi direktor, Duclos, ajánlatot tett Fugger grófnak egy új társulat szervezésére. A megbízást meg is kapta, azonban a kísérleteknek véget vetett a császár 1754-ben bekövetkezett halála.

VI. (*Joseph Salern gróf igazgatósága, 1749-1753. — Működése. — Távozásának okai. — Műsor. — A francia színház virágkora. — A színház kedvező anyagi helyzete.*) E színtársulat megjelenése előtti hét évben az udvar művészeti életének irányítását újra az olasz opera vette át. Néhány jelentékenyebb német színtársulat is megjelent az udvarnál. Azonban a francia színház az udvar számára már annyira nélkülözhetetlenné vált, hogy egy újabb társulat meghívását határozták el. Már 1748-ban megtörténtek az első kísérletek az új francia színház megszervezésére. Hercegi dekrétum megbízást adott erre a hajdani színésznek, Defforges-nak, akinek azonban nem sikerült a kikötött rövid időn belül a társulatot összeállítani és így az udvar a megbízást visszavonta. A korábbi időkből Münchenben maradt francia színészekből alakult az új társulat, amelynek művészeti és adminisztratív irányítója volt gróf Salern. Később kifogások merülnek fel a társulatok ellen és a választófejedelem elrendelte a kiegészítését. Újabb szerződések azonban csak a következő igazgató Seeau gróf intendánsága alatt találhatók. A francia színház fénykorát élte, de ez inkább az udvar pártfogásának volt köszönhető, amely színészei számára külön privilegiumokat biztosított. A színház ellen fölmerült kifogások Salern hozzánemértését bizonyították, minek következtében hamarosan kegyvesztetté vált és az intendánsi állást gróf Seeau vette át.

VII. (*Joseph Antoine Seeau igazgatósága, 1753-1758. — Hatása a német és francia színház fejlődésére. — Előadott darabok, különböző műfajok. — Balett. — A francia színészek végleges távozása.*) Seeau gróf egyforma lelkesedéssel igazgatta az olasz és a francia színház ügyeit, nem hanyagolta el azonban a német színházat sem, sőt amennyire tehetette — és ez nem került az udvarnak a franciák művészetéhez szokott izlésével ellentétbe — szerepeltette is a német színészeket. A francia színház nívojá még inkább emelkedett, a színészek és színésznők fejedelmi fizetésükön kívül ajándékokban is részesültek... Kiemelkedő egyéniségeket is találunk közöttük, mint a Defforges házaspár, amely 1743-ban Nagy Frigyes udvari francia színházában játszott; Desronnes, aki Maestrichtben vált híres szí-

nézőné; Dulondel 1761-62-ben a bécsi francia színpadon aratott sikereket. 1758-ban azonban lejárnak a szerződések és meghosszabbításuk nem történt meg; a színészek eltávozásának okát részint az udvar állandóan súlyosbodó anyagi helyzetében kell keresnünk, részint pedig és főképen azokban az új tendenciákban, melyeket a nemzeti visszahatás új harcosai idéztek elő. Az udvar elfordul az idegen eszméktől, a német nyelv, irodalom és művészet újra otthont találnak a választófejedelmi udvarokban. A francia balett továbbra is megmarad az udvar szolgálatában. 1758 április 1-én mondott véglegesen búcsút az állandó francia színház a müncheni udvarnak, amelynek előkelőségeit közel egy évszázadon keresztül gyönyörködtette művészetével.

VIII. *(Francia vándorszíntársulatok a rendszeres francia színház megszűnése után. — Lavoy igazgató társulata. — Nyilvános előadások. — Egy ismeretlen társulat előadásai. — Egy színházi iskola előadásai és néhány más névtelen társulat.)* Ezen a helyen tárgyaljuk minden rendelkezésre álló adat kimerítésével azt a néhány francia vándorszíntársulatot, amely még felkereste a bajor fővárost a rendszeres francia színház eltávozása után is. Néhány kisebb jelentőségű vándorszíntársulattal találkozzunk, amelyek már ritkábban szerepeltek az udvarnál; inkább — most elsősorban — nyilvános előadásokat tartottak, amelyek sikereiről azonban tudomásunk nincs. A jelek után ítélve, rövid szereplésük már semmiféle befolyást nem gyakorolt a bajorországi német színház kialakulására; ezt bizonyítja az a tény is, hogy a korabeli lapok nem tartották érdemesnek, hogy az előadásokról megemlékezzenek. Répertoirejuk jobbára Destouches, Grétry és Monsigny vígjátékaiból tevődött össze.

*(Befejezés. — A francia színház befolyása a német színház kialakulására. — Irodalmi kísérletek. — A francia színház sikere.)* A francia színháznak a német színház fejlődésére gyakorolt hatása nyilvánvaló: a német színészek utánozták francia kollégáikat és tanultak tőlük. Francia színdarabok — rendszerint rossz — fordításait, vagy utánzatait adták elő... A francia és olasz művészethez szokott, kifinomult ízlésű udvart és arisztokráciát nem elégitették ki a német színház tréfái: magát a német nyelvet is szívesen átengedték



a népnek... Az olasz opera fensőbbsege csak kezdetben érezhető, egészen a XVII. század elejéig. Millot és Châteauneuf társulatának az udvar szellemére gyakorolt hatása csak homályos konturokban bontakozik ki. Küzdelmes éveiket az állandó kedvezőtlen politikai helyzetük nehezítette meg. A harmadik korszak fejlődés szempontjából már tisztább képet mutat, ez egyzersmind a francia színház fénykorának kezdetét is jelenti. A negyedik és ötödik korszak mind nagyobb fejlődést mutat; majd a hatodik periodusban Seeau gróf igazgatása alatt kialakul a legmagasabb nívó. A korabeli német írások tele vannak méltatlankodással az idegen szellem inváziója elen, sőt a XVII. században is történtek már Bajorországban a nemzeti szellem és irodalom felébresztésére irányuló kísérletek. Ezek a törekvések azonban hatástalanok maradtak. Szükségessé vált 1765-ben a bajor Akadémia megalapítása, mely egységes irányítást adhatott egy nemzeti irodalom kifejlődésének. Hatása érezhető is lett hamarosan. Új német színtársulatok tűntek föl, új irányokkal, ami végül 1788-ban a bajor Nemzeti Színház megalakulásához vezetett. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy a francia színháznak ebben nagyon fontos és jelentős szerepe volt, másrészt a francia színészek, mint a francia szellem és művészet elsősorban hivatott fáklyahordozói, nagy szolgálatot tettek hazájuk kultúrájának is.

IX. (*Műsor.*) Amennyire kutatásaink megengedték, igyekeztünk megközelítőleg teljes képet nyújtani az udvari nemeség műkedvelő előadásairól és a francia színészek által játszott darabokról. Adataink öt részre tagozódnak a társulatok szereplésének korszakai szerint: 1671-1677, 1715-1722, 1728-1742, 1749-1753, 1753-1758. Az 1702-1705-ig terjedő periodusra vonatkozólag minden adat hiányzik.

X. (*A szerzők névsora.*) Az előadott színdarabok szerzőinek betűrendes névsorát adjuk.

XI. (*Színészek katalógusa.*) A Münchenben szerepelt francia színészek és színésznők betűrendes névsora a hozzáférhetővé vált életrajzi adatokkal.

XII. (*Kiadatlan dokumentumok.*) Közlünk néhány, a színház adminisztrációjára vonatkozó kiadatlan aktát, melyek a

müncheneri Állami Archivumban „Ökonomie und Statussachen des gesamten Theaterwesens“ gyűjtőnév alatt találhatók.

XIII. (*Bibliográfia.*) Az utolsó fejezetben a kutatásainkhoz fölhasznált forrásmunkák jegyzékét adjuk. Első helyen a kutatásaink alapjául szolgáló bibliográfiai műveket ismertetjük; a második csoport a XVI. XVII. és XVIII. század irodalmára vonatkozó általános kritikai műveket tartalmazza; a harmadik csoportban az e korra vonatkozó szótárakat, répertoireokat és korabeli ujságokat foglaltuk össze; negyedik helyen München színháztörténetére vonatkozó általános munkák találhatók; az ötödik részben adjuk a francia színházra vonatkozó korabeli irodalmat; a hatodik csoportban az emlékirattárt közöljük és végül hetedik helyen vannak a bajor állami levél- és könyvfárakban őrzött és részben kiadatlan kéziratok.

\*

A témával behatóbban foglalkoztak Karl Trautmann: *Französische Schauspieler am bayerischen Hofe.* (Jahrbuch für Münchener Geschichte, München 1888,) továbbá Paul Legband: *Münchener Bühne und Literatur im 18. Jahrhundert* (München 1905–6).

Az első munka inkább a politikai vonatkozások taglalásával foglalkozik, a francia színház szerepét inkább mint egy tényezőt tekinti az általános Franciaország felé való orientációban.

A második munka egy hosszabb színháztörténeti mű egy fejezetét szenteli a francia színészeknek, röviden foglalkozik a francia színház virágkorával, közöl néhány kiadatlan okmányt, nem bocsájtkozik azonban a részletkérdésekbe és nem foglalkozik a francia színházaknak az általános színházi életre kifejtett hatásával sem.

Mindkét szerző a francia színészek jelenlétét inkább mint epizódot fogja fel. Munkámnak tulajdonképeni célja azt bizonyítani, hogy a francia színészek jelenléte nem tekinthető epizódyszerű eseménynek, hanem komoly hatást fejtettek ki a bajor és ezzel az egész német színház további kialakulására.

Az említett munkákból hiányzik tehát a részletesség, amelyet pótolni igyekeztem, továbbá közlöm a darabok lehetőleg teljes listáját, valamint a színészek névsorát. A kiadatlan dokumentumok alapján igyekeztem ismertetni a színháznak a bajor színházi életre kifejtett hatását.

Nem mulaszthatom azonban el fölemlíteni azokat a nehézségeket is, amelyeket munkám folyamán le kellett küzdenem. Az átvizsgált akták nagy tömegéből aránylag igen kevés vonatkozik a francia színházra. Az észlelt üres arra mutatnak, hogy az okmányok egy része a folyton változó politikai viszonyok következtében elveszett. Ugyanezen okból kifolyólag sok esetben a répertoire sem volt teljesen összeállítható. A korabeli hírságok a francia színházat egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán említik, mivel az előadások nem voltak nyilvánosak. Ennek a körülménynek köszönhető a kritikai anyag — kivéve néhány udvari ember feljegyzéseit — teljes hiánya is.

# V I S S Z H A N G

Bartók György írja az *Erdélyi Helikonban* (1943 okt.): „A természet életének szerető s épen ezért megértő szemlélete az igazi erdélyi ember lélekének sajátos vonása. És minél erdélyibb a lélek, annál erőteljesebb ez a szemlélet, még az olyan íróknál is, mint Bánffy, aki az urbanus élet minden finomságát, kellemét, bűvöletét, hátrányát valóban ismeri.”

\*

Szentkúty Pál írja: „... az elvonni és elvonatkoztatni tudás, a dolgok szellemi jelenséggé sűrítésének ritka képessége s elvalótlanítása: ez épen a költők legsajátosabb adománya, föladata, létjoga és ismétелhetetlen ujsága. Önmaguk ilyetén ujsága nélkül ők is csak közhelyek őrzői lennének, közkeletű mondókákat ismétелgető rokkant szócsöszök.”

\*

François Gachot írja Giraudoux halála alkalmából: „Igazi francia szokás épen azt támadni, aki legtöbb dicsőséget szerez a népnek, melyhez tartozik.”

\*

Halasy-Nagy József írja a *Délvidéki Szemlében* (1944, 102): „Elgondoztató, hogy az a két példa, akik Európát formálták: Jézus Krisztus és Sokrates, mindegyik csak személyes példát mutatott arra, hogyan kell élni, de nem fordult egyik sem az íráshoz... Ha az ő példájukból megszületett keresztény erkölcsöt és a racionális tudományt kitörölnénk Európa szelleméből, minden technikai és művészi civilizációnk ellenére nem maradna belőle egyéb, mint a többé-kevésbé álcázott barbárság.”

# BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

Ervin Gábor: *Kultúra és emberiség*. H. n., Jelenkor kiadása, é. n. [1943], 8°, 103. l. — A 10-ik lapon: „Semmi okunk a lélek prae-existentiáját, a testi élet előtt való létezését föltételezni.“

Rezek Román O. S. B.: *Szemponatok és adatok Prohászka „Bergsonizmusához“*. Bp., Stephaneum, 1943, 8° 27 l.

Baráth Tibor: *Az országépítés filozófiája a Kárpátmedencében* Kolozsvár, 1943, 8°, 228 l.

*Ungarn und die Nachbarvölker*. Im auftrag des Ungarischen Balkan ausschusses herausgegeben von Stefan Gál. Danubia Verlag, Budapest, é. n. [1944], 8° 252 l. — Az egyes tanulmányok szerzői: Angyal Endre, Bonkáló Sándor, Csuka Zoltán, Divéky Adorján, Gáldi László, Hodrovics László, Horváth Endre, Miskolczy Gyula, Pável Ágoston, Pukánszky Béla, Rásonyi László, Sziklay László és Szilády Zoltán.

Bartók György: *Forradalom és reformatio*. Szeged, Prometheus, 8° 16 l.

György von Bartók: *Worte der Dankes*. H. n., 1938., 8° 9 l. — A Schopenhauer-Gesellschaft kiadása.

Lakatos István: *Liszt Ferenc Erdélyben*. Kolozsvár, 1943, 8°, 15. l — Az Erdélyi Híradó írta 1846 nov. 15-én: „... Liszt Ferenc magyar honfi magyar táblabíró és meg van írva, hogy valahol három magyar kebel óhaj-tani fogja, Liszt varázs szelleme ott terem.“

Jaiczay János: *Árpádházi Szent Margit hétszázéves arculata*. Bp., Szt. István Társ, é. n. [1943], 8° 168 l. — A könyv illusztrációi között Beato Angelico, Maulbertsch, Székely Bertalan, Aba Novák, Jeges Ernő és Kontuly Béla festményeinek reprodukciói szerepelnek.

Györfly István: *Erdély virágtalan növényei (Cryptogamae) a kutatás jövőt néző megvilágításban*. Erd. Múz. Egy., Kvár, 1943, 8°, 40 l.

Tolnai Gábor: *Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító*. Kv. 1942, 8°, 12 l

Angyal Endre: *A szláv barokk fölfedezése*. Új Élet [Kassa], 1943 dec., 8° 23 l. — A 21-ik lapon: „Mennyire termékeny volna például Brtan s a vele rokonszemű szláv tudósok együttműködése a hazai magyarságtudomány, szlavisztika, Balkán-filológia olyan jeles képviselőivel, mint Alszezghy Zsolt, Gáldi László, Kardos László, Kovács Endre!“

Andreas Angyal: *Der donaeuropäische Gedanke in der neuen ungarischen Kulturphilosophie*. Bp 1943, 8°, 15 l.

Györfly István: *Communicatio quinta stationis phytophaenologiae Kolozsvarensis*. Kolozsvár 1943, 8°, 7 l. — Az Acta Scientiarum Mathematicarum et Naturalium 16. füzeté

Györfly István: *A Horthy-csúcs (2503 m.) virágbokrétság fővege*. Kolozsvár 1943, 8°, 151 l.

Ludwig Tamás: *Ungarn und Walacho-Rumänen*, Budapest, 1943. 8°, 28 l

Oswald Spengler: *Ember és gép*. Egy új életfilozófia vázlata Ford. Sz. Mátray Sándor Bp., Danubia, é. n., [1943], 8°, 91 l.

Astrik Gábel: *Alexandre de Hongrie, maître régent à l'université de Paris (vers 1300)*. Paris, Presses Universitaires, 8° [1944], 12 l.

*Herczeg Ferenc irodalmi munkássága.* Összeállította Fitz József. Bp. 1944, 4<sup>o</sup>, 112 l. — Egészen újszerű, bámulatos erudícióval összeállított bibliografia, mintául lehetne választani régebbi irodalmunk adatainak hasonló földolgozására. Az író műveit tárgyi szempontból is csoportosítja. Az idegennyelvű fordítások-fölsorolása hét oldalt tesz ki: van közöttük esperantó és latinnyelvű is.

Kiss Tihamér László: *A gyermek tárgy- és térszemlélete fejlődésének vizsgálatából folyó pedagógiai következtetések.* Szeged, 1944, 8<sup>o</sup>, 8 l.

Sós Endre: *Palágyi Lajos avagy: a „negyedik rend” istenes költője.* (Halálának tizedik évfordulójára.) Bp. 1943, 8<sup>o</sup>, 7 l.

*Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung.* Hgg. v. E. Meynen. Berlin, Dez. 1942. — A 687-ik lapon olvassuk, egy nagyobb tanulmányban, amely a magyar folyóiratirodalomról szól: „Schliesslich sei noch die Zeitschrift Széphalom (Viel Schönheit) erwähnt, die Ende der zwanziger Jahre, unterstützt vom Grafen Kuno Klebelsberg, der als Kultusminister den Gedanken der geistigen Dezentralisation von Anfang an begeistert förderte, erschien. Nach dem Tode des Grafen Klebelsberg erschien sie immer unregelmässiger, so dass die Heftnummern nicht genau festzustellen sind. Bei ihr handelt es sich um eine litterarisch-kritische Zeitschrift, die, wie schon der Titel ausdrücken soll, sich mit den ästhetischen Werten der Zeit, der europäischen Kultur und des magyarischen Altertums befasst“. Talán fölösleges megjegyezni, hogy Széphalom nem „sok szépség”-et jelent, hanem a Parnasszus-nak Kazinczy által inaugurált fordítása.

Málnási Bartók György: *A filozófia lényege.* Bevezetés a filozófiába. Harmadik, átdolg. kiad. Kolozsvár, Minerva, é. n. [1944], 8<sup>o</sup>, 72 l.

A Művelődés Könyvtára. XVII. *A világirodalom története.* Szerk. Zolnai Béla, Benedek Marcell, Borzsák István, Dobrovits Aladár, Györy János, Kardos Tibor, Szabó Lőrinc és Trencsényi-Waldapfel Imre közreműködésével. I. Zolnai Béla: Világirodalom és nemzeti irodalom. — Az ókor irodalma. Írta Borzsák István, Dobrovits Aladár és Trencsényi-Waldapfel Imre. Bp., Új Idők, é. n. [1944], 4<sup>o</sup>, 348 l.

*Helicon.* Revue internationale des problèmes généraux de la littérature. Tome V, Bâle, s. d. [1944]. — A Hankiss János szerkesztésében megjelenő füzet gazdag tartalmából emeljük ki a köv. magyar vonatkozású tanulmányokat: Problèmes de versification dans les pays danubiens (L. Gáldi); Liszt e la Spagna (A. Farinelli); Antique Traditions of the Magyars (I. Borzsák); Französische Biedermeier (A. Angyal); Le génie français (Gy. Semjén); stb.

Baranyai Erzsébet: *A nyelvi föltagás és az elemi iskolai olvasókönyvek.* Bp. 1943, 8<sup>o</sup>, 17 l.

*Délvidéki Szemle*, 1944, 109 (Bálint Béla cikkében): „A vend nyelv hangsúlya és hanglejtése egészen magyaros, emiatt a vend ember a multban nehezen értette a délszláv nyelveket.”

Imre Sándor: *A Ferenc József-Tudományegyetem a századforduló táján.* A Rothermere-alap jövedelméből kiadja a m. kir. F. J.-egyetem, Kvár 1944, 8<sup>o</sup>, 20 l. — A 20-ik lapon: „A régi kolozsvári egyetem szelleme a tudomány egységében láttatta velünk az összes szaktudományokat s arra szoktatott, hogy emberek és intézmények egyéniségébe igyekezzünk belelátni”.

*Magyar Szemle* 1944. márc. — A 149-ik lapon Szentkúty Pál írja „A szó halála?” címmel: „Ha olyan írás, vers, költemény kerül eléd, Oh Olvasó, mely köz-szavakkal, közdolgokról, szokásos formában értesít és

semmi rendkívüli sem döbbsz rá sehol, — tedd le sietve: nem költő műve az; csak gyászjelentés, eljegyzési vagy esküvői hír, vagy más efféle szellemi izgalommentes nyomdai közlemény! A költő önmélyéből bányássza elő kincseit. Ki nem ezt teszi, csak kavics-fuvaros. Ide-odaszállítgatja a beszéd köznapi folyamában agyonkoptatott, értéktelen, síma, csörgő köveit.“

*Pester Lloyd*, 1944 márc. 1. — t. t. írja Déry Zsuzsanna kolozsvári disszertációjáról (Un émigré hongrois en France, Daniel Irányi, Études Françaises, 23): „...Ein wenig aufregender, aber zuverlässiger Beitrag zur Geschichte der ungarischen Emigration, aber auch zur Erhellung jener Wege, auf denen ungarischer Geist in die Welt strömt.“

Tóth László: *Magyarország történelme*. Bp. 1944, 8°, 450 l.

Kovrig Béla: *A munka védelme a dunai államokban*. Kolozsvár, 1944, 8°, 404 l. Universitas Francisco-Josephina, Acta Oeconomica, 2.

Zolnai Béla: *Világirodalom és nemzeti irodalom*. Különnyomat a Művelődés Könyvtára tizenhetedik kötetéből. Bp., 1944, Új Idők, 8°, 49 l.

Ignace Institoris de Mossócz: *Histoire du théâtre français de Munich [1671-1758]*. Kolozsvár, 1944, 8°, 127 l. — Études Françaises publiées par l'Institut Français de l'université François-Joseph, 25.

# **SZÉPHALOM**

SZERKESZTI

**ZOLNAI BÉLA**



**XV. KÖTET**

**A FERENC JÓZSEF-EGYETEM ÖSSZEHASONLÍTÓ  
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE**

	Lap
ANGYAL ENDRE: Gótikus lovagi renaissance . . . . .	3—18
INSTITORIS IGNÁC: A müncheni francia színház . . . . .	19—27
VISSZHANG. — BEKÜLDÖTT KÖNYVEK . . . . .	28—31

---

**KOLOZSVÁR, 1944**



# Institut Français de l'Université François-Joseph.

Directeur: Béla ZOLNAI.

Chargés de cours: Zoltán BARANYAI, Lipót MOLNOS, Jérôme SZALAY.

Lecteur: Henri RÉGNIER.

---

## Études Françaises

publiées par l'Institut Français de l'Université François-Joseph.

1. André Dudith et les humanistes français. Par Jean FALUDI. Szeged. 1927.

L'auteur a bravement entrepris de nous apporter quelque chose de précis sur les rapports ayant existé entre Dudith et certains érudits français, tels que Muret, Ramus, Théodore de Bèze. — F.-L. Schoell (Revue des Études Hongroises, 1928).

Magyarul: Minerva 1928. Vö. Irodalomtörténet, 1928: 177. — Cf. A. D. M., Revue d'Hist. Eccl. 1928 — Pierre Costil: André Dudith. Paris, Les Belles Lettres, 1934. — Hist. Jahrb. 1935:54.

2. H.-F. Amiel, traducteur. Son européanisme. Ses relations avec la Hongrie. Par Vilma de SZIGETHY. Szeged, 1929.

Mademoiselle Szigethy étudie les traductions faites par l'auteur du „Journal intime“, et insiste sur le recueil des „Étrangères“. — Léon Bopp (Revue des Études Hongroises, 1929).

Im Anhang wird der aufschlussreiche Briefwechsel zwischen A. und Meltzl mitgeteilt. — B. v. Pukánszky (Deutsch-ung. Heimatsbl. 1930:80).

L'étude, très sérieusement établie, est une nouvelle preuve du travail efficace accompli en Hongrie sur les questions de littérature européenne. — Revue de Littérature Comparée (1930:322).

Magyarul: Jezerniczky Margit: Amiel, Meltzl, Petöfi (Széphalom 1931.) V. ö. még Kerekes Sándor, Lomnitz Meltzl Hugó. Jahrb. des Deutschen Inst. der Univ. Budapest, 1937:329, 368, 372. — Festgabe f. Fr. Panzer, Bühl 1930, 79. (G. A. Jekel.)

3. Les impressions françaises de Vienne, 1567—1850. Par Vera ORAVETZ. 1930.

Die in ihren Ergebnissen und Ausblicken wertvolle Arbeit fügt Österreich nunmehr jenen von Virgile Rossel in seiner „Histoire de la littérature française hors de France“ behandelten Ländern endgültig bei. — Hans Zedinek (Zentralblatt für Bibliothekswesen 1931).

V. ö. még Eckhardt Sándor (Egyet. Phil. Közlöny 1931), Zolnai Béla (Széphalom 1931) és Jezerniczky Margit (Széphalom 1932) pótlásait és Justus Schmidt tanulmányát: Voltaire und Maria Theresia. Wien 1931:6—22. — Cf. encore: Études Françaises 13. — Paul Van Tieghem (Revue de Synthèse, 1:3). — Fritz Valjavec (Neue Heimatblätter 1936:187).

4. Un disciple du romantisme français. Madách et la Tragédie de l'homme. Par László JUHÁSZ Szeged, 1930. — Magyarul: Széphalom 1930—1931.

Auf Grund seiner eigenen Forschungen behauptet Verf., Madách sei in seinem Meisterwerke ein Schüler der französischen Romantik, deren Einfluss er eine ebenso grosse Bedeutung beilegt, wie dem von Goethe. — A. B. (Ungarische Jahrbücher XI, 4).

**5. Un humaniste hongrois en France. Jean Sambucus et ses relations littéraires. (1551—1548.) Par Endre BACH. Szeged, 1932.**

V. ö. Pintér Jenő (Irodalomtörténet, 1933:50). — Gulyás Pál, Sambucus, Bp., 1940. — Pierre Delattre, Nos amis, les Hongrois, Paris, Figuière, 1935:137. — R. Lebègue, dans Humanisme et Renaissance, 1935. — Const. de Grunwald, Portrait de la Hongrie, Paris, Plon, 1939:124. — Cf. encore Lad. Geréb, Nouv. Revue de Hongrie 1942, 52.

**6. Le théâtre français de Vienne. 1752—1772. Par Julie WITZENETZ. Szeged, 1932.**

Cf. A. Eckhardt (Nouv. Revue de Hongrie, 1932:477). — H. Grenet, Revue des Ét. Hongr., 1933:145. — St. V. (Ung. Jahrbücher, XIII, 2.) — Elek Oszkár (Irodalomtört. Közl. 1944. 194).

**7. Mots d'origine hongroise dans la langue et dans la littérature françaises. Par Borbála LOVAS. 1932.**

Die Arbeit bedeutet einen schönen und aufschlussreichen Beitrag zur Geschichte der ungarisch-französischen Beziehungen. Die ungarischen Orsnamen waren in Frankreich zum allergrössten Teil in ihrer deutschen Form bekannt. — Fritz Valjavec (Neue Heimatsblätter 1935:90) — Cf. B. Zolnai, Études Hongroises. 1937:126. — Ernst Gamilscheg, Zeitschr. f. franz. Spr. u. Lit. 1933:127.

**8. Les impressions en français de Hongrie. (1707—1848.) Par Margit JEZERNITZKY. Szeged, 1933. (V. ö. Tóth László, Magyar Kultura 1934:228.)**

Entro un periodo de centoquarant'anni l'autore ha potuto raccogliere e descrivere 157 opere in lingua francese stampate in Ungheria, numero contro ogni apparenza cospicuo e tale da dimostrare da solo l'onore in cui vi era tenuta la letteratura francese. — La Bibliofilia, 1934, p. 29.

Es ist sehr erfreulich, das sich zu den Arbeiten von Oravetz und Klara Zolnai nunmehr auch die J.-s. zugesellt, da gerade durch die Schaffung derartiger bibliographischer Zusammenfassungen die richtige Wertung des romanischen Kultureinflusses im Südosten ermöglicht wird. — Fritz Valjavec. (Neue Heimatsblätter, 1936:190.)

**9. Les séjours en Suisse, en France et en Belgique du comte de Zinzendorf d'après son journal (1764--1770). Par Erzsébet Magda LANGFELDER. Szeged, 1933.**

Obgleich Naturanlage und fromme Erziehung Z. kein richtiges Verhältnis zum vorrevolutionären Frankreich gewinnen liessen, hat er doch ein sehr ausführliches Tagebuch über seine Erlebnisse und Eindrücke geführt, das auch jetzt noch wertvolle Einblicke in jene Welt gewährt. — J. Sp. (Archiv f. das Studium d. neueren Spr., 171:253.)

**10. Un poète cosmopolite du 18<sup>e</sup> siècle: Michel Csokonai et la littérature française. Csokonai Mihály és a francia irodalom. Par Erzsébet PELLE. Szeged, 1933. — V. ö. Kratochill-Báráti Dezső, Széphalom 1933:103.**

**11. La fortune intellectuelle de Verlaine. (France, Allemagne, Autriche, Hongrie.) Par Jolán GEDEON. Szeged, 1933.**

V. ö.: Széphalom 1933:47. — Zolnai Béla, Széphalom 1933:70. — P. Van Tieghem. (Revue de Synthèse, déc. 1934.) — Henri Ancel (Nouvelle Revue de Hongrie, févr. 1934).

**12. Une femme de lettres du second Empire. La comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses œuvres. Par Catherine BARNA. Szeged, 1934. — Hankiss János, A. J. és A. de Vigny (E PhK 1934, 111).**

**13. Les premiers imprimés en français de Vienne (1521—1538). Par Olga DROSZT. Szeged, 1934. Cf. Études Françaises, 3.**

Vgl. Hans Zedinek, Zentralblatt für Bibliothekswesen, Jg. 52. 592.

**14. Un disciple de Michelet: Charles-Louis Chassin (1831—1901). Par Vera BACH. Szeged, 1935.**

La monographie que méritait cet honnête homme a été faite avec soin: biographie, rattachement à l'école de Michelet, de Quinet dont il fut l'ami, le disciple, le panégyriste. — Henri Tronchon (Revue Universitaire, oct. 1936).



15. **Les colonies françaises de Hongrie.** Par Étienne NÉMETH. Szeged, 1936.  
Cf. G. Bárczi, dans *Archivum Europae Centro-orientalis*, 1936. — H. Tronchon, *Revue Universitaire*, 1938: 317. — G. Bárczi, *Archivum Philologicum* 1937: 276.
16. **Clément Mikes et ses sources françaises.** Par Ladislav MADÁCSY. Szeged, 1937.  
Mikes több forrását megtalálta a szerző azon munkákban, melyek Rákóczi könyvtárában voltak. — *Irodalomtörténet* 1937: 177.
17. **Nicolas Martin. Son style „biedermeier“. Ses inspirations allemandes et hongroises.** Par Magda LOBINGER. Szeged, 1937.  
Mlle Lobinger apporte une contribution utile à l'étude du style biedermeier en Europe. Il y a là des influences sociales et artistiques à démêler, des distinctions très nettes à tracer; notre „poésie intime“, de Sainte-Beuve à Coppée, en passant par Brizeux et Laprade. — Paul Van Tieghem (*Revue de Synthèse* 1938: 194).  
L'auteur met bien en lumière ce que Nicolas Martin fit parmi nous pour la poésie d'un Uhland, d'un Platen, de quelques autres lyriques, aimés dès la jeunesse, et dont il connut le pays de près. — H. Tronchon (*Revue Universitaire* oct. 1941).
18. **Les débuts des études françaises en Hongrie. (1789—1830.) Essai de bibliographie.** Franciaország a magyar irodalom tükrében. Par Borbála GESMEY. Szeged, 1938.  
Cf. M. Schwartz, *Südost-Forschungen*, VI. 3. — Gedeon Jolán, *Irodalomtörténet* 1939, 97.
19. **Un adepte hongrois des lettres françaises: Le Père Pieux Bernard BENYÁK (1745—1829). Le souvenir d'Athalie et l'influence du jansénisme dans son oeuvre.** Par Suzanne BÁCSKAI. Szeged, 1939.  
Már Székfü Gyula rámutatott arra, hogy a felvilágosodási szellem egyik útja Nyugatról a hazai piarista iskolákon át vezetett. Bácskai Zsuzsanna munkája a jansenizmusnak Magyarországra való behatolását új oldalról világítja meg. — Tóth László (*Katolikus szemle* 1940: 159).
20. **La Hongrie dans les encyclopédies françaises des XVII<sup>e</sup> et XVIII<sup>e</sup> siècles.** Par Joseph BÁRDOS. Szeged, 1940.
21. **Goût prudhommesque dans la littérature française. Biedermeier ízlés a francia irodalomban.** Par Dezső BARÓTI. Kolozsvár, 1942. — V. ö. Tóth László, *Erdélyi biedermeier. Széphalom* XII. — Zolnai B., *Széphalom* XIII, 81. — *Helicon*, V, 1944 (A. Angyal).
22. **Désiré Nisard. Ses idées littéraires. Son influence en Hongrie.** Par Emma HALÁSZ. Kolozsvár, 1942. — Cf. *Irodalomtört.* Közl. 1943, 129.
23. **Un émigré hongrois en France. Daniel Irányi (1822—1892).** Par Suzanne Déry. Kolozsvár, 1943. — Cf. *Pester Lloyd*, 1. März 1944.
24. **Les représentations théâtrales en langue françaises sur la scène hongroise.** Par Magda VÉRTES. Kolozsvár, 1943.
25. **Histoire du théâtre français de Munich (1671-1758).** Par Ignace INSTITORIS de Mossóc. Kolozsvár, 1944.

*Hors série:*

**Le style „biedermeier“ dans la littérature française. Biedermeier in Ungarn.**  
Par Béla ZOLNAI. (Dans les ACTA de l'Univ. de Szeged, 1935.)  
Cf. Paul Kluckhohn, *Zur Biedermeier-Diskussion*, *Deutsche Vierteljahresschr. f. Litwiss. u. Geistesgesch.* 1936: 504. — P. Van Tieghem, *Revue de Synthèse* 1936: 258. — H. Tronchon, *Revue Universitaire*, 1937: 237. — *Széphalom* VIII:114. — *A magyar biedermeier*, Bp., Franklin, 1940.

**Remarques sur l'expressivité des éléments sonores du langage.** Par Béla ZOLNAI. (Dans les ACTA de l'Univ. de Szeged, 1939.)

Cf. A. Dauzat, dans *Le français moderne*, 1940: 81. — Lad. Gáldi, dans *Archivum Philologicum*, Budapest, 1939: 382.

**La ballade épique. Remarques et contributions.** Par Béla Zolnai.  
Amsterdam, 1940, Éditions Panthéon.

## ACTA

LITTERARUM AC SCIENT. REG. UNIVERSITATIS HUNG. FRANC.-IOSEPH.  
Sectio: Philosophica. Tom. IV. Fasc. 1. Red. Georg de Bartók et Alexander Imre

# IRODALOM és BIEDERMEIER

Irta: Zolnai Béla.

Kiadja: A m. kir. Ferencz József-Tudományegyetem és a Rothermere-alap támogatásával az Egyetem Barátainak Egyesülete.

Ára: 5 pengő.

**Csekey István:** *Északi írárok.* A bibliofil kiállítású, 230 lap terjedelmű, illusztrált kötet ára 10 P. helyett a szerzőnél 5 P. (Szeged, Horthy Miklós-u. 4.)

„Csekey könyve nemcsak érdekes, hanem igen sok tekintetben értékes is; sokszor szeretné az ember, ha mások mirőlunk is így írhatnának, mint ő északi testvéreinkről”. (Tolnai Vilmos a „Protestáns Szemlé”-ben.)

„Kitűnő, élvezetes és tanulságos könyv ez. Csekey István *Északi írárok* című könyvét mindenki vegye meg, aki magyar ember létére ki akar nézni és széjjel akar tekinteni a világon”. (Surányi Miklós a „Nemzeti Ujság”-ban.)

## Études Françaises

publiées par l'Institut Français de l'Université de Szeged.

8. *Les impressions en français de Hongrie. (1707—1848.)* Par Margit Jezer-niczky. 1933.
9. *Les séjours en Suisse, en France et en Belgique du comte de Zinzendorf d'après son Journal (1764—1770).* Par Magda Langfelder. 1933.
10. *Un poète cosmopolite du 18<sup>e</sup> siècle: Michel Csokonai et la littérature française.* Csokonai Mihály és a francia irodalom. Par Erzsébet Pelle. 1933.
11. *La fortune intellectuelle de Verlaine (France. Allemagne. Autriche. Hongrie.)* Par Jolán Gedeon. 1933.
12. *Une femme de lettres du second empire. La comtesse Julie Apraxin. Sa vie, ses œuvres.* Par Katalin Barna. 1934.
13. *Les premiers imprimés en français de Vienne (1521—1538). Avec un Supplément à la bibliographie française de Vienne.* Par Olga Droszt. 1934.
14. *Un disciple de Michelet: Ch.-L. Chassin 1831—1901.* Par Vera Bach. 1935.
15. *Les colonies françaises de la Hongrie.* Par Étienne Németh. 1936.
16. *Clément Mikes et les sources françaises de ses Lettres de Turquie.* Par Ladislav Madácsy. 1937.
17. *Nicolas Martin, Son style „biedermeier”. Ses inspirations allemandes et hongroises.* Par Magda Lobinger.
18. *Les débuts des études françaises en Hongrie. (1789—1830.) Essai de bibliographie.* Franciaország a magyar irodalom tükrében. Par Borbála Gesmey.
19. *Un adepte Hongrois des lettres françaises: Le père pieux Bernard Benyák (1745—1829).* Par Suzanne Bácskal.



# ÉRTEKEZÉSEK A SZEGEDI EGYETEM MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉBŐL

Szerkeszti SIK SÁNDOR.

11. Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. 1933.
12. Demeter Alice: *Tóth Árpád költészete*. 1934.
13. Kratochvíl-Baróti Dezső: *Dugonics András és a barokk regény*. 1934.
14. Radnóczy-Radnóti Miklós: *Kaffka Margit művészi fejlődése*. 1934.
15. Ortutay Gyula: *Tömörkény István*. 1934.

## A SZEGEDI FIATALOK MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMÁNAK (SZEGED, TISZA LAJOS KÖRUT 37.) KIADÁSÁBAN MEGJELENT:

1. Buday György: *Boldogasszony bucsuja*. (A Szeged-Alsóvárosi Havi Boldogasszony-napi népi bucsu emlékezete.) 15 fametszet. Megjelent mindössze 100 számozott példányban. Ára 4.— P. A fametszetsorozat kiadványunkat a Magyar Bibliophil Társaság az 1931. évben megjelent három legszebb magyar könyv közé sorozta és kitüntette. Első kiadás elfogyott, harmadik kiadás ára 2.50 P.
2. Tolnai Gábor: *A szabadvers és a lírai formák válsága*. (Formatörténeti tanulmány.) Ára 2.— P.
3. Hont Ferenc: *A színjáték*. Diszlettervekkel. (Tanulmány.) Ára 2.50 P.
4. Berczeli A. Károly: *Utítársak*. (Tavaszi dal 1 felvonásban.) Ára 1.20 P.
5. Ortutay Gyula: *Mondotta . . .* Buday György 8 fametszetével. (Nyíri balladák, betyárnóták.) Ára 3.— P.
6. Radnóti Miklós: *Lábadozó szél*. Verskötet. (Dóczy György címlapjával.) Ára 2.— P.

*Zsebnaptár formában jelent meg:*

1. Az 1929. évi kis szegedi Székely Naptár. (12 régi székely vadrózsával és Buday rajzaival), valamint az
2. 1930. évi Szegedi Kis Kalendárium. (13 tanyai népi szöveggel és illusztrációkkal.) Teljesen kifogyott.
3. 1931. évi Szegedi Kis Kalendárium. 15 régi, eddig publikálatlan szegedi és környéki népi dal kottájával és 17 szövegével. (Bálint Sándor gyűjtése.) Buday György 18 rajzával. Ára 1.20 P.
4. 1932. évi Szegedi Kis Kalendárium. 13 régi, addig jórészt kiadatlan kiskunhalasi tanyai parasztdal és betyárnóta, kottájával és szövegével. (Salló György gyűjtése.) Buday György 13 illusztrációval. Ára 1.20 P.
5. 1933. évi Szegedi Kis Kalendárium. Hódmezővásárhelyi parasztdalok. (Pészely Attila gyűjtése. Buday illusztrációi. Sajtó alatt.) Ára 1.20 P.
6. Baróti Dezső: *Juhász Gyula*. (Tanulmány.) Ára 2.— P.

*Előkészületben:*

- Szalai Imre: *A filmművészet erőpróbjája*. (Néma vagy hangos?) Ára 2.— P.  
Kárácz Judit: *15 km.* (Fotokönyv, melyben a városi és tanyai élet dialektikája jut kifejezésre a szócifóto reális eszközeivel.) Ára 3.— P.  
amatőr 8.— P.

*Kiadványaink kaphatók vagy megrendelhetők minden könyvesboltban.*